

Diskuse k aktualizaci metodologického obsahu pojmu pojištění a pojišťovnictví

Jaroslav Daňhel – Eva Ducháčková

*Jarmila Radová – Petra Tisová**

Abstrakt:

Článek diskutuje redefinici kategorie pojištění z hlediska přínosu behavioralistů empirického ekonoma a kognitivního psychologa N. N. Taleba a D. Kahnemana, motivy k pojištění, vliv na ekonomiku odvětví pojišťovnictví.

Klíčová slova: Definice pojištění; Ekonomika pojišťovnictví; Pohledy na nahodilost N. Taleba a D. Kahnemana.

JEL klasifikace: G21, G22.

1 Úvod

Při definování ekonomické podstaty kategorie pojištění nutno mít na zřeteli a vycházet z historického požadavku na zkonstruování adekvátního nástroje na vyhlazování negativních dopadů fenoménu nahodilosti na život lidské společnosti, jednak jako na celek, jednak na její jednotlivé členy.

V historii pojištění již zaznělo množství definic pojmu pojištění. V tomto textu formulované znění vychází z posledních nejaktuálnějších výstupů obecné metodologie věd a teorie financí. Z metodologického hlediska za nejvýznamnější přínos v současné volatilní době považujeme dílo dvou originálních demiurgů: empirického ekonoma N. N. Taleba (2011) a kognitivního psychologa, nedávno zesnulého nositele Nobelovy ceny D. Kahnemana (2012). Tito oceňovaní myslitelé se výrazně zapsali do moderní historie nekonvenčního ekonomického, a i filosofického a metodologického myšlení a dle našeho názoru vytvořili svým přínosem základ pro aktuální redefinování ekonomické kategorie pojištění.

* Jaroslav Daňhel; Vysoká škola ekonomická v Praze, katedra bankovníctví a pojišťovnictví, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; <danhel@vse.cz>.

Eva Ducháčková; Vysoká škola ekonomická v Praze, katedra bankovníctví a pojišťovnictví, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; <duchack@vse.cz>.

Jarmila Radová; Vysoká škola ekonomická v Praze, katedra bankovníctví a pojišťovnictví, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; <radova@vse.cz>.

Petra Tisová; Vysoká škola ekonomická v Praze, katedra bankovníctví a pojišťovnictví, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; <petra.tisova@vse.cz>.

Článek je zpracován jako výstup projektu Nové trendy na finančních a kapitálových trzích evidovaného Interní grantovou agenturou VŠE v Praze pod označením F1/47/2022.

2 Talebův a Kahnemanův pohled na nahodilost

Taleb především svým knižním bestsellerem *Černá labuť* (Taleb 2011), který vydal po přelomu milénia v letech poslední finanční krize, mimořádně zaujal odbornou veřejnost originálním postojem k prediktabilitě budoucích ekonomických stavů světa. Jeho přístup k fenoménu krize představoval v té době ostrý kontrast k tehdejšímu většinovému pojetí ekonomie jako tvrdé normativní vědy, personalizované na konci milénia jejím guru prof. Samuelsonem.

Taleb oproti matematizujícím ekonomům a stoupencům tehdy většinového přístupu „risk based approach“ přišel s názorem a dodnes svůj náhled pevně zastává, že ekonomie je vědou výsostně deskriptivní. Svůj metodologický přístup k budoucím stavům světa ve svých publikacích formuluje zcela jednoznačně: Fundamentálně nepředvídatelné jsou společenské vědy, trhy, politika a s nimi celá společnost, to vše navzdory velmi sporným, leč úporným snahám ekonomů, prognostiků, matematiků, statistiků a dalších akademických odborníků a teoretiků. Ekonomická realita prvních tří dekad nového milénia jeho koncept obtížné, a i většinou nemožné prediktability významného potenciálního vlivu nespoutané nahodilosti, jako kvalitativní stránky ekonomického, a nejen ekonomického života lidské společnosti, jednoznačně potvrzuje. Taleb si ve svých dílech klade otázky ohledně reálného lidského chování v situacích, kdy zjednodušeně řečeno, aktuálním stavům světa jako lidé příliš nerozumíme a neumíme predikovat jejich budoucí stav, a přesto se musíme rozhodovat a v těchto svých rozhodnutích se snažit co nejlépe budoucí stavy světa předvídat a do svých rozhodnutí je anticipovat.

Toto je hlavním poselstvím osobitého, výrazně nekonvenčního autora na pro mnohé tak kontroverzní téma. Soubor pěti inspirativních a vnitřně konzistentních knih vydaných v jediné dekádě autor nazývá „incerto“ a jeho červenou nití je široká diskuse projevů fenoménu nahodilosti jako jednoho z možných kvalitativních stavů světa s konkrétními návodů, jak by se podle něj měli lidé správně chovat a rozhodovat v podmínkách nejistoty ohledně jejich budoucích dopadů.

Metodologii společenských věd, zejména pak teoretickou ekonomii, v posledních dekadách asi nejvíce doplnil kognitivní psycholog Daniel Kahneman. S Amosem Tverským navázali na Daniela Bernoulliho v jeho přístupech k rozhodování při nejistých podmínkách a založili směr behaviorální ekonomie, myšlenkový proud, který postupně získává stále více příznivců, neboť evidentně lépe anticipuje současné stále složitější ekonomické stavy světa posledních let.

Oba vědci si, stejně jako Taleb, byli vědomi faktu, že ekonomické stavy světa jsou ze své podstaty nepredikovatelné, z čehož lze vyvodit, že poslední finanční a ekonomické krize nebyla dopředu poznatelná a že iluze o možné predikci tohoto typu jevů spočívá v našem přesvědčení, že chápeme minulost a z toho odvozujeme, že budoucnost bude také poznatelná. V rámci svých empirických a heuristických přístupů jsou lidé chápáni jako multikriteriální rozhodovatelé, beroucí v potaz

subjektivní hlediska a také etiku ekonomických interakcí, nebo dokonce emoce a v realitě se rozhodují jinak, než podle teorie racionální volby a ortodoxního kritéria teorie očekávaného užitku. Vycházejí z premisy, že lidé nejsou obdařeni racionálním pravděpodobnostním myšlením a optimálním chováním v podmínkách nejistoty a neurčitosti, jako lidé trpíme zjevnou neschopností rozpoznat plný rozsah naší nevědomosti a nejistoty ohledně stavů světa, ve kterém žijeme a máme sklony nadhodnocovat to, jak tomuto světu rozumíme a silně podhodnocovat roli zrádné nahodilosti.

Pro téma rozhodování ekonomických subjektů v nejistých podmínkách má zásadní význam Kahnemanova a Tverskyho prospektivní teorie (Kahneman a Tversky 2013), která je zdokonalením Bernoulliho psychologického přístupu k hodnocení riskantních her, před Bernoullim vládl názor, že hry jsou hodnoceny podle matematické očekávané střední hodnoty výhry. D. Bernoulli svým slavným Petrohradským paradoxem (lidé, kterým je nabídnuta riskantní hra s nekonečně velkou střední hodnotou výhry v penězích, jsou ochotni za ni utratit jen nepatrný obnos) ukázal, že lidé se při svém rozhodování v problému s náhodnou veličinou neřídí střední hodnotou výhry a tudíž rigorózní vědní disciplíny na podporu rozhodování příliš ekonomickému subjektu při volbě rozhodnutí ohledně nejistých situací nepomohou, lidé jsou pro tento typ predikce velmi špatně vybaveni, navíc rozhodovacími komponenty jsou právě prvky z oblasti psychologie, sociologie, atd. Z toho plyne, že každý člověk má svůj obvykle velmi vyhraněný individuální vztah k situacím povahy loterie s náhodnými tahy a svou individuální funkci užitku. Je empiricky prokázáno, že většina lidské populace má averzi k riziku, znamená to, že preferuje ztrátu jisté malé částky (pojistného) před potenciální ztrátou velkou, až katastrofální.

3 Nepredikovatelná „nespoutaná“ nahodilost

Pro kategorizaci pojmu pojištění má v tomto ohledu zásadní význam Talebovo rozlišování nahodilosti jednak na její nespoutanou, neprediktabilní podobu např. při nastupování katastrofických stavů světa, jednak na nahodilost gausovsky uspořádanou, sterilizovanou, a tedy i matematicky zvládnutou, jejím názorným příkladem je fungování kasina a také životní pojišťovna. Pojištění samo má dlouhou historii v segmentu životního pojištění, je kategorií fungující ve stejném pravděpodobnostním režimu jako již zmíněné kasino.

Zcela jinak se jeví metodologická podstata majetkových a odpovědnostních pojištění, shrnovaných pod pojem neživotních pojištění. Vysvětlení tohoto základního členění lze hledat v rozdílných typech nahodilosti, a tedy i pohledech metodologů, ekonomů a právníků na souvislost pojištění s kategorií nahodilosti. Pro ekonomy je důležitá funkce pojištění právě při kompenzování důsledku „talebovské“ nespoutané nahodilosti v neživotních produktech, v současné době je

aktuální otázkou míra možného podílu pojišťovnictví na finančním řešení katastrofických událostí, jejichž finanční odraz stále bobtná.

Dynamika katastrofálních škod přímo navazuje na rychlou dynamiku rozvoje lidské společnosti: na jedné straně proces závažných ekonomických, technických a sociálních přeměn, proces globalizace světové ekonomiky, silný trend ke koncentraci výsledků ekonomické činnosti znamenající shromažďování velkých hodnot na malém prostoru, na druhé straně přinášejí vyšší zranitelnost nových technologií a podobné dynamizující faktory přinášejí pro ekonomické subjekty nejen zvyšující se životní úroveň a vyšší životní styl, ale i větší ohrožení a nebezpečí.

Neživotní pojistitelé se v hektické volatilní době nejvíce obávají tzv. neznámých neznámostí (unknown unknowns), které se v minulosti zatím dosud nevyskytly, a tedy nemají ani žádné historické pravděpodobnosti, které by bylo možno dosadit do modelů, i pokud bychom připustili jejich funkčnost. Taleb v této souvislosti upozorňuje na skutečnost, že u malých pravděpodobností chyby matematických modelů narůstají, čím vzácnější je určitá katastrofická událost, tím méně o jejím výskytu víme a tím menší šanci máme ji zahrnout do jakékoliv smysluplné predikce (Taleb 2011).

Problematicčnost usuzování z historických časových řad v kontextu nepředvídatelnosti talebovských „černých labutí“ a jejich matematické neuchopitelnosti lze názorně ukázat na fukušimské katastrofě. Projekt atomové elektrárny v jedné z technologicky nejvyspělejších zemí světa byl z bezpečnostního hlediska postaven jako efektivní obrana proti příčinám největší poslední katastrofy toho druhu. Reaktor ve Fukušimě byl postaven tak, aby odolal těm nejhorším zemětřesením, jaká byla v minulosti zaznamenána, a jeho konstruktéři s žádnými výrazně negativně horšími vlivy nepočítali. Tsunami, která elektrárnu zničila, však znamenala další upgrade „černé labutě“, historická data o možné kombinaci realizace živelního a technologického rizika v sobě žádnou informaci neobsahovala.

V této souvislosti považujeme za nutné zdůraznit, že v zásadě stejný metodologický nedostatek, způsobený insuficiencí usuzování z historických dat, v sobě obsahují i v současnosti módní stres-testy finančních institucí, jejich kritériem je hypotetická schopnost čelení testované instituce parametrům posledního nejnepríznivějšího stavu ekonomiky, zastánci stres testů ovšem evidentně neberou v úvahu, že tomuto stavu musel předcházet stav méně nepříznivý, jinými slovy stres-testy nevypovídají nic o odolnosti vůči upgrade „černé labutě“.

V produktech pojištění osob tento problém prakticky není, nahodilost se projevuje jako typicky gausovská, modelově zvládnutá, na rozdíl od možných projevů nepredikovatelné nahodilosti v majetkových a odpovědnostních pojištěních. Tato zásadní rozdílnost v obsahu vnitřní ekonomiky v obou segmentech a způsobu tvorby pojistně-technických rezerv v obou segmentech je pro pojistnou teorii velmi

důležitá. Nepochopení rozdílu vedlo v roce 2021 k nekompetentnímu kroku tehdejší vládní garnitury: odčerpání z prostředků životních rezerv částky řádově deseti miliard korun na pokrytí populistických veřejných výdajů zcela v rozporu se zcela odlišnou pojistně-technickou podstatou fungování kalkulačního životního modelu.

4 Závěr

Přes mimořádně hektický a velmi volatilní průběh ekonomických stavů světa v posledních více než čtyřech dekadách je nutno konstatovat, že jednou z odvětvových ekonomik, která na rozdíl od bankovníctví vykazovala vůči volatilním výkyvům stavů světa jistou rezistenci, bylo odvětví pojišťovnictví. Určitým aktuálním problémem je ovšem pokračující geometrický nárůst objemu škod při katastrofických událostech, komerčním způsobem organizované pojištění začíná narážet na bariery tohoto systému. Celkové dosahování vyššího materiálního bohatství při současné vyšší zranitelnosti ekonomických a technických systémů, vytváří tlak na objem finančních škod z katastrofických událostí a vynucuje si jejich vícezdrojové krytí a intenzivní hledání dalších cest řešení finančních důsledků katastrofických realizací. Vývojový trend ekonomiky odvětví pojišťovnictví tak potvrzuje talebovsko kahnemanovský přístup k fenoménu nespoutané nahodilosti a nutnost v jeho poznaných a definičně pochopených intencích zdokonalovat nástroje k jejich co nejvyšší eliminaci.

Literatura

KAHNEMAN, D., a A. TVERSKI, 1979. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. In: *Handbook of Fundamentals of Decision Making*. S. 99–127. Dostupné z: https://doi.org/10.1142/9789814417358_0006.

KAHNEMAN, D., 2012. *Myšlení rychlé a pomalé*. Brno: Jan Melvil publishing.

TALEB, N. N., 2011. *Černá labuť*. Praha: Paseka.

Discussion on updating the methodological content of the concepts of insurance and the insurance industry

Jaroslav Daňhel – Eva Ducháčková

Jarmila Radová – Petra Tisová

Abstract:

The article discusses the redefinition of the insurance category from the point of view of the contribution of behavioralists, empirical economist and cognitive psychologist N.N. Taleb and D. Kahneman, motives for insurance, influence on the economy of the insurance industry.

Keywords:

Definition of Insurance; Economics of Insurance;
Perspectives on randomness by N. Taleb and D. Kahneman.

JEL Classification:

G21, G22.